

IMPRESSUM

Autori: mr. Damir Miljević
prof. dr. Vjekoslav Domljan

Ovaj dokument je izrađen u okviru projekta „**Renewable Energy Policy Consensus 2.0**“ (**REPCONS 2**) koji implementiraju partnerske organizacije: Udruženje za razvoj NERDA (BiH), Asocijacija za održivi razvoj ASOR (Srbija), Mreža za promociju aktivnosti u oblasti klimatskih promjena i energetike CLEAN (Crna Gora) i medijski partner Balkan Green Energy News.

Realizaciju projekta podržava i finansira The European Climate Foundation (ECF).

Mišljenja iskazana u ovom dokumentu pod nazivom “ZELENI PLAN – ZLATNA PRILIKA ZA OPORAVAK EKONOMIJA OD POSLJEDICA PANDEMIJE COVID-19” su isključiva odgovornost autora i ni u kom slučaju nisu odraz stavova već navedenih partnera i fondacije.

Project funded by:

**ZELENI PLAN – ZLATNA PRILIKA ZA OPORAVAK EKONOMIJA OD POSLJEDICA
PANDEMIJE COVID-19**

Project funded by:

Pandemija virusa COVID-19 ostavila je i ostavlja vrlo značajne posljedice na ekonomiju i društvo svih zemalja svijeta. Pad ekonomskih aktivnosti i pokidani lanci snabdijevanja i prodaje doveli su do privremenog ili trajnog zatvaranja velikog broja privrednih subjekata, rasta nezaposlenosti, pada javnih prihoda, rasta siromaštva i drastičnih promjena u ponašanju i navikama potrošača i organizaciji rada.

Razvijene zemlje se sa posljedicama pandemije nose kroz adekvatno dizajniranu ekspanzivnu monetarnu politiku, aktiviranje unutrašnjih rezervi društva i promjene ekonomskih, socijalnih i fiskalnih politika dok se nerazvijene zemlje zbog ograničenih unutrašnjih kapaciteta i rezervi sa krizom daleko teže nose.

Istovremeno, najrazvijenije zemlje i regioni kreiraju i provode nove razvojne politike i strategije koje u sebi kombinuju oporavak privrede i društva od posljedica pandemije sa borbom protiv klimatskih promjena i ubrzavanjem treće industrijske revolucije¹, stvarajući na taj način novu razvojnu paradigmu koja treba da obezbjedi stabilan rast i razvoj ekonomija i društva u narednom periodu. Treća industrijska revolucija podrazumijeva energetska tranziciju s fosilnih na obnovljive izvore energije s vrlo niskim marginalnim troškovima (energija sunca i vjetera), elektrifikaciju transporta, grijanja i industrijskih procesa i digitalizaciju svih domena sa pozitivnim efektima na očuvanje prirodne sredine i umanjeње posljedica klimatskih promjena.

Evropska Unija je kao glavni instrument oporavka svoje ekonomije i budućeg razvoja u fokus stavila EU Green Deal odnosno „Zeleni dogovor“, dok SAD oporavak društva i ekonomije zasniva na Green New Deal (“Zeleni novi dogovor”). Sličan pravac zauzela je i Kina svojim novim (četnaestim) petogodišnjim planom razvoja.

U navedenim uslovima postavlja se pitanje da li zemlje u razvoju (u našem slučaju Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Srbija), čiji je dosadašnji razvoj uglavnom bio zasnovan na korištenju fosilnih goriva (prvenstveno uglja), trebaju novu razvojnu paradigmu shvatiti

- kao prijetnju i obavezu nametnutu izvana ili
- kao šansu za ubrzani oporavak od posljedica pandemije tj. putem kreiranja novih razvojnih strategija pokušati smanjiti razliku u razvijenosti u odnosu na evropsko okruženje?

Namjena ovog papira nije dati konačan odgovori na gore postavljeno pitanje već da posluži kao osnova za iniciranje šire rasprave o strategijama razvoja u tri navedene zemlje s obzirom da će opredjeljenje i implementacija razvojnih strategija u narednih deset godina trajno definisati perspektive i mogućnosti ubrzanog razvoja u narednih 30 godina tj. do polovine ovog stoljeća.

¹ O trećoj industrijskoj revoluciji više u Riffkin (2011).

1. Posljedice pandemije COVID-19 na ekonomije BiH, Crne Gore i Srbije

Glavni ekonomski motor BiH, Crne Gore i Srbije (nadalje ZB-3) je javni sektor. Važan ali nedovoljan pokazatelj snage tog ekonomskog motor je veličina javnih rashoda. Javni rashodi u ZB-3 iznose u prosjeku 42.4% bruto domaćeg proizvoda (BDP), no treba ih uvećati za porezne rashode da bi se ustanovila stvarna ekonomska snaga javnog sektora. Pri tome treba imati u vidu dvije vrste poreznih rashoda: vrsta I (legalno opraštanje javnih prihoda od strane parlamenta putem poreznih olakšica, izuzetaka i sl.) i vrsta II (dopuštanje od strane vlada kumuliranje i otpisivanje neplaćenih fiskalnih obveza javnih kompanija i institucija, te izvjesnih privatnih kompanija). Drugi pokazatelj snage javnog sektora je regulativa, koja je, nema potrebe posebno istaći, kako preobilna i neprecizna, što usporava razvoj privatnog i civilnog sektora i otvara prostor za korupciju, čime se povećavaju troškovi privatnog i civilnog sektora.

Ukupna veličina javnih i poreznih rashoda prelazi 50% BDP kod ZB-3. Povećanje, umjesto smanjivanja, te veličine samo produbljuje neefikasnost javnog i kvazi-privatnog sektora (privatne kompanije u simbiotskom odnosu s javnim sektorom kroz javne nabavke, koncesije, programe zapošljavanja, kredite državnih banaka i sl.) s jedne i koči razvoj privatnog sektora s druge strane.

Stoga je razumljivo da ekonomije ZB-3 pate od triju temeljnih neravnoteža: (i) deviznog deficita (izvoz minus uvoz), (ii) štednog deficita (štednja minus investicije) i fiskalnog deficita (javni prihodi minus javni rashodi).

Temeljne neravnoteže su se dodatno produbile zbog pandemije koronavirusa u drugom kvartalu 2020. god. Naime, za neefikasne i ranjive ekonomije ZB-3 pandemija koronavirusa bila je snažan šok koji se ispoljio u (i) padu proizvodnje i finalne potrošnje domaćinstava (ii) padu izvoza i uvoza i ino transfera, (iii) rastu fiskalnih deficita i javnog duga te (iv) smanjenju agregatne štednje i investicija.

Uklanjanje temeljnih neravnoteža u postpandemijskom razdoblju iziskuje da razvojna politika kod ZB-3 treba biti okrenuta strani ponude tj. usidrena za politiku produktivnosti, koja se treba provoditi kroz pametnu specijalizaciju regija i osiguranje njihove što veće konkurentnosti i globalne pozicioniranosti na temelju komparativnih prednosti.

1.1. Usađena neotpornost na šokove

Unutrašnja ekonomska neravnoteža se, općenito promatrano, manifestira u fiskalnim deficitima i visokim stopama nezaposlenosti, a vanjska u deficitima tekućeg računa i javnom dugu. Što se tiče neravnoteža u ZB-3, razvidno je iz tabele 1 postojanje štednih, deviznih i fiskalnih deficita.

Project funded by:

Tabela 1. Temeljne ekonomske neravnoteže; ZB-3, 2014-2020 (u % BDP)

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020p
BiH							
Štedni	-11.2	-9.4	-8.8	-8.2	-5.7	-5.0	-3.5
Devizni	-22.6	-18.2	-16.6	-16.2	-15.0	-15.2	-14.1
Fiskalni	-5.2	-4.5	-3.4	-3.0	-2.7	-2.4	-5.6
Crna Gora							
Štedni	-12.4	-11.0	-16.2	-16.1	-17.0	-15.0	-25.5
Devizni	-19.8	-18.5	-22.5	-23.4	-23.9	-21.1	-14.2
Fiskalni	-0.3	-1.9	-2.3	-0.3	-0.3	1.0	-10.8
Srbija							
Štedni	-3.4	-2.3	-1.7	-4.1	-4.0	-6.8	-4.3
Devizni	-8.1	-7.0	-4.8	-6.6	-8.6	-10.0	-8.0
Fiskalni	-2.0	0.2	1.1	0.8	0.6	0.6	-7.3

Izvor: vlastiti izračun na temelju World Bank (2021a)

Kao što je razvidno iz tabele 2, ZB-3 imaju veći štedni jaz nego ijedna komparativna grupa zemalja. Budući da nemaju značajnije odstupanje u odnosu na komparatore² sa stanovišta investicija - koje se kod ZB-3 kreću oko 22-32% BDP (pri čemu treba imati u vidu specifično prenapregnute investicije Crnoj Gori zbog izgradnje autoputa) – odnosni jaz proističe iz niskih stopa agregatne štednje, posebice iznimno niskih domaćih stopa štednje, što govori, između ostaloga, i o nerazvijenosti finansijskih instrumenata, mehanizama i institucija.

² Komparativna grupa (G-13) je grupa malih zemalja Srednje i Jugoistočne Europe: Albanija, Austrija, Bugarska, Hrvatska, Češka, Grčka, Slovačka, Mađarska, Kosovo, Moldova, Sjeverna Makedonija, Slovenija i Švicarska. Daljni komparator je grupa zemalja višeg srednjeg dohotka (ZVSD) kojoj takođe pripadaju ZB-3.

Project funded by:

Tabela 2. Resursni jaz; ZB-3, 2019.

(u % BDP)

Zemlja	Investicije	Domaća štednja	Agregatna štednja	Jaz agregatne štednje i investicija	Jaz domaće štednje i investicija
1	2	3	4	5 (=4-2)	6 (=3-2)
BiH	21.6	5.0	16.6	-5.0	-16.6
CG	31.9	10.8	16.9	-15.0	-21.1
Srbija	25.1	15.1	18.3	-6.8	-10.0
G-13	24.5	21.0	24.1	-0.4	-3.5
ZVSD	30.7	32.2	30.6	-0.1	1.5
EU	22.0	25.5	25.0	3.0	3.5
Svijet	24.4	25.3	24.7	0.3	0.9

Izvor: vlastiti izračun na temelju World Bank (2021a)

Sa stanovišta nemogućnosti generiranja domaće štednje posebno se ističe Bosna i Hercegovina, koja generira domaću štednju u veličini 5% BDP. Iz skupine zemalja komparatora, lošiji rezultat (tj. stopu štednje ispod 5% BDP) imaju samo Moldova i Kosovo. Jaz između niske domaće i agregatne (nacionalne) štednje se pokriva neto ino transferima tj. grantovima državi, deviznim doznakama rodbini, penzijama iz inozemstva te primarnim dohocima neobuhvaćene ekonomije.

1.2. Pad proizvodnje i potrošnje

Kad ekonomiju pogodi neuobičajen šok kao što je ovaj pandemijski nisu, kao kod uobičajenih šokova, svi sektori pogođeni manje-više ravnomjerno primjerice s 50%, nego je primjerice 50% sektora pogođeno 100% zbog mjera zatvaranja, pa se taj šok ponude dalje pretvara u šok tražnje. To se ublažava ekonomskom politikom kojom se - što je moguće više i brže - sprečava pretvaranje šoka ponude u šok tražnje. Nepotrebno je isticati neopsežnost i sporost donošenja paketa podrške privredi i građanima, posebice u slučaju BiH.

Ograničavajući faktor ublažavanja negativnih efekata pandemije u slučaju Bosne i Hercegovine i Crne Gore u odnosu na Srbiju je nepostojanje instrumentarija ekonomske politike, preciznije monetarne politike i politike deviznog kursa (radi euroiziranosti Crne Gore i valutnog odbora Bosne i Hercegovine) te njihove upućenost isključivo na fiskalnu politiku, koja pak nije iskorištena za adekvatno dizajniranje paketa fiskalne politike. Time se mogu objasniti bolji rezultati u suzbijanju negativnih ekonomskih efekata pandemije u Srbiji u odnosu na Bosnu i Hercegovinu i Crnu Goru.

Project funded by:

Na šok sa strane ponude u drugom kvartalu 2020. god., koji se ispoljio u snažnom padu proizvodnje te padu privatne potrošnje, izvoza i investicija, vlasti su reagirale povećanjem javne potrošnje, što se vidi po rastu deficita fiskalnog sektora i povećanju javnog duga, no nedovoljno da se spriječi snažna kontrakcija proizvodnje (v. tabelu 3).

Tabela 3. Ekonomski pokazatelji uticaja pandemije; ZB-3, 2020 (u %)

	BiH		Crna Gora		Srbija	
	2019	2020	2019	2020	2019	2020
BDP, stalne cijene	2.8	-4.6	4.1	-15.2	4.2	1.0
Finalna privatna potrošnja	2.9	-3.5	2.9	-4.8	6.2	-0.9
Izvoz roba i usluga	0.1	-9.2	2.7	-24.8	4.6	-3.3
Uvoz roba i usluga	1.4	-7.4	2.3	-18.1	6.0	-2.3
Investicije	3.8	-9.5	0.8	-3.7	3.0	0.8
Fiskalni račun (% BDP)	1.9	-5.4	-2.7	-11.0	-0.2	-8.1
Javni dug (% BDP)	32.8	37.4	75.6	104.3	52.9	59.0
Tekući račun (% BDP)	-3.2	-4.0	-15.0	-26.0	-6.9	-5.8
Trgovinski saldo (% BDP)	-14.7	-14.6	-21.1	-34.8	-9.9	-8.9
Stopa nezaposlenosti	15.7	18.0	15.1	17.9	10.3	9.3

Izvor: Word Bank (2021b), IMF (2021), EU, 2021a,b,c; nacionalne statistike

Uticaj pandemije na ekonomije ZB-3 treba promatrati i sa stanovišta privredne strukture i stupnja otvorenosti prema inozemstvu. Ekonomije koje imaju veći udio usluga (turizam, ugostiteljstvo, transport, špedicija i sl.) u proizvodnji pretrpile su veće udare pandemije, kako pokazuje primjer Crne Gore.

S druge strane, ekonomije koje imaju veći udio privrednih djelatnost okrenutih tuzemnom tržištu (poljoprivreda, prehrambena industrija i sl.) pretrpile su manji udar pandemije, kako pokazuje primjer Srbije.

Gubici radnih mjesta u ZB-3 bili su ograničeni uglavnom na neformalni sektor, koji općenito, pa tako i u doba pandemije nije obuhvaćen direktnim mjerama politike.

Pad deviznih priliva temeljem snažne kontrakcije proizvodnje uslužnog sektora i smanjenja ino transfera, zbog recesijskih kretanja u zemljama Zapadne Europe, nije prouzročio dramatična pogoršanja tekućeg računa zbog znatnog smanjenja odliva deviza pošto se sa smanjenjem proizvodnje smanjio i uvoz.

Od ekonomija ZB-3 pandemija je najteže pogodila Crnu Goru (zbog velike ovisnosti o turizmu), kod koje je pad proizvodnje iznosio 15.2%, više no i u jednoj europskoj ekonomiji.

Project funded by:

BiH je u 2020. god. zahvatila najgora recesija u poslijeratnom razdoblju, uz pad proizvodnje od 4.6%, stoga što je njena ekonomija vođena potrošnjom, a ne proizvodnjom, koju je vlast oporavljala sporim i nedovoljno snažnim fiskalnim paketima.

Pandemija je izazvala blagu kontrakciju u Srbije jer je pad ekonomske aktivnosti u 2020. god. iznosio 1.0% - jedan od najnižih padova u Europi.

1.3. Produblјivanje strukturnih jazova

Do fiskalnog deficita u 2020. god. u Crnoj Gori došlo je, između ostaloga, zbog donošenja četiriju paketa podrške usmjerenih na suzbijanje negativnih efekata pandemije, uključivo na turizam i poljoprivredu u veličini 6.1% BDP. Dok je, s jedne strane, došlo do rasta javnih rashoda za 4.8%, porezni prihodi su se smanjili za 13.1% s druge strane (EC, 2021b).

U Crnoj Gori se u 2020. u odnosu na 2019. god. fiskalni deficit povećao s -2.7% BDP na -11.0%, što je doprinijelo porastu javnog duga sa 75.6% BDP na 104.3% BDP. To je relativno najveći javni dug u regiji (EC, 2021b). Ono što posebice pada u oči je izloženost Crne Gore prema Kini, prema kojoj se dug popeo za šest godina s nule na 15.3% BDP.

Srbija je imala rekordno visok budžetski deficit u 2020. god. od 8.1% BDP (oko 3.7 mlrd eura). S ekspanzivnom fiskalnom politikom nastavilo se i u 2021. god, pa će rast javnog duga dostići 62% BDP krajem 2021. god.,“ što je pretjerano veliko zaduženje za zemlju poput Srbije“ (FS, 2021).

U Srbiji su paketi fiskalne politike, u iznosu od 8.5 % BDP, značajno suzbili negativne efekte pandemije na ekonomiju. Podrška domaćinstvima i firmama, uključujući i dobro osmišljenu garancijsku shemu za bankarske kredite malim i srednjim poduzećima dala je rezultate. Fiskalna politika je bila podržana i mjerama monetarne i financijske politike (IMF, 2021a)

Deficiti tekućeg računa su tipični za ZB-3 jer odražavaju teške strukturne slabosti ekonomija tih zemalja. Proizvodnju roba i usluga niskog tehnološkog sadržaja prati prevelika nacionalna potrošnja te su permanentni i veliki trgovinski deficiti razumljivi.

Tijekom pandemije došlo je do pada izvoza ZB-3 kao rezultat slabljenja ino tražnje i poremećaja u djelovanjima internacionalnih lanaca vrijednosti. Izvoz se skupio, no uvoz još i više, pa je došlo do sužavanja trgovinskog bilansa.

Neefikasnost i neproductivnost ekonomija ZB-3 se nedovoljno ispoljavaju u devizom jazu jer se ogroman trgovinski jaz ublažava velikim prilivom deviza po osnovu izvoza ljudskog kapitala. Visoke stope emigracije tijekom zadnjih pola stoljeća doprinose slabljenju ljudskog kapitala, jer sve više emigriraju zaposlene osobe, najproductivniji dijelovi ljudskog kapitala, privučeni

Project funded by:

uvjetima rada u imigracijskim zemljama i odbijeni korupcijom i nepotizmom u ZB-3 (Domazet et al, 2020).

Ino transferi su od iznimnog značaja za ZB-3 jer se zahvaljujući njima iznimno niska domaća štednja pretvara u koliko-toliko zadovoljavajuću agregatnu štednju, sposobnu držati koliko-toliko korak s investicijama, a u slučaju BiH i činiti 'pogonsko gorivo' valutnog odbora – bez njih bi se urušio.

No, došlo je u 2020. god do značajnog smanjenja priliva po osnovu ino transfera u Srbiju (0.8 mlrd US\$) i Bosnu i Hercegovinu (0.7 mlrd US\$) zbog sužavanja ekonomske aktivnosti u zemljama EU, koje predstavljaju glavni izvor ino transfera.

Veliki paketi fiskalne podrške domaćinstvima i firmama radi ublažavanja efekata pandemije uz istodobni pad javnih prihoda vodili su preko snažnog povećanja fiskalnih deficita do rasta javnog duga, koji je koncem 2020. god. bio jako visok u Srbiji (59%) i posebice u Crnoj Gori (105% BDP).

Velike fiskalne deficite ZB-3 mogu financirati jedino inozemnim sredstvima, zbog visokih štednih jazova, pri čemu treba imati u vidu da i manji eksterni šokovi vode trojakoj nevolji: novac, dug i kriza, a kamoli neće ovaj koji je posebice pogodio Crnu Goru.

Treba imati u vidu da bi pooštreniji globalni finansijski uvjeti mogli povećati troškove servisiranja dugova i produljiti negativne ekonomske tokove. Crna Gora je već zatražila podršku EU za reprogramiranje dijela dugova tj. da dug prema Kini zamijeni dugom prema EU.³

Sve navedeno ukazuje da zemljama ZB-3 predstoji razdoblje konsolidacije i oporavka. Ukoliko ne bi bili praćeni značajnim strukturnim promjenama i zaokretima u razvojnim i ekonomskim politikama, prijeti im produbljivanje jaza u stepenu razvijenosti i nastavak odliva najkvalitetnijeg dijela radnosposobnog stanovništva, što presudno sputava bilo kakav signifikantan rast i razvoj i u dugoročnijoj perspektivi.

³ Za prvu dionicu autoputa puta od Podgorice do Kolašina, dugu 41 kilometar, plaćeno je 820 miliona eura, što je čini „jednom od najskupljih auto-puteva na svijetu“ smatra ministar financija i socijalne politike Milojko Spajić. Crna Gora se obratila EU za pomoć kod otplate kredita Kini u iznosu od milijarde US\$ (*Financial Times*, 11 April, 2021).

Project funded by:

2. EU Zeleni dogovor i Zeleni plan za Zapadni Balkan

S obzirom da su zemlje ZB-3 kandidati ili očekuju kandidatski status za EU, te da se najveći obim trgovinske razmjene obavlja sa zemljama EU iz koje dolaze i najveća ulaganja u ZB-3 u formi direktnih stranih investicija, grantova i tehničke pomoći, te kreditnih finansijskih aranžmana, logično je da bi ove zemlje svoje razvojne ciljeve, politike i strategije trebale, ako ništa drugo, uskladiti sa politikama EU i šta više prednjačiti u aktivnostima ukoliko žele da ubrzaju sopstveni rast i razvoj.

Kao platformu svog budućeg rasta i razvoja i izlaz iz krize izazvane pandemijom EU je razvila Zeleni dogovor (EU Green Deal) ⁴ koji se bazira na tri osnovna principa:

- a) da do 2050.godine u Evropi nema neto emisija stakleničkih plinova;
- b) da rast privrede i ekonomije ne bude zasnovan na upotrebi resursa; i
- c) da niti jedna osoba i regija u tranziciji ne smiju biti zanemareni.

OVAKO postavljena vizija i strateški cilj razvoja podrazumijevaju temeljnu transformaciju privrede i društva u pravcu zelene tranzicije (dekarbonizacije) u svim sferama života (privreda i industrija, stanovanje, poljoprivreda, energetika i transport) praćene istovremeno digitalizacijom svih procesa i decentralizacijom i demokratizacijom, u prvom redu, energetike kao žile kucavice savremenog svijeta. Uz sve navedeno, transformacija bi trebala da bude praćena mjerama koje će tranziciju učiniti pravednom i socijalno odgovornom.

U cilju provođenja Zelenog dogovora Evropska Komisija je u julu 2021. predstavila paket “Spremni za 55” (Fit to 55)⁵ kojim se operacionaliziraju ciljevi koje treba postići do 2030. god. na putu dostizanja klimatske neutralnosti do polovine ovog vijeka.

U sklopu Zelenog dogovora EU, s obzirom na cilj da cijela Evropa, a ne samo EU, bude klimatski neutralna, Evropska Komisija je u oktobru 2020. godine pripremila i Zeleni plan za Zapadni Balkan (Green Agenda for the Western Balkans)⁶ i kreirala Ekonomski i investicioni plan (Economic and Investment plan for the Western Balkans)⁷ sa ciljem da se omogući dugoročni ekonomski oporavak zemalja regije i ubrzaju regionalne integracije i saradnja u regionu.

⁴ Vidjeti više: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_hr

⁵ Vidjeti više: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_21_3541

⁶ Vidjeti više: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020SC0223>

⁷ Vidjeti više: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_20_1811

Project funded by:

Planom se želi podržati zelena i digitalna tranzicija regiona, implementacija reformi neophodnih za napredovanje zemalja ka EU članstvu i jače povezati region sa jedinstvenim tržištem EU.

Sve ovo bi trebalo da doprinese bržem oporavku regiona od posljedica pandemije koje su značajno uticale na ekonomije zemalja u regiji, koje i onako već poslovično kasne u konvergenciji regiona prema EU, sa ozbiljnim posljedicama po konkurentnost ekonomija, zaposlenost i strukturne slabosti. Plan bi trebao, pored oporavka od posljedica pandemije, doprinijeti i održivom rastu i kreiranju održivih poslova.

Planom je predviđeno da EU u formi grantova kroz IPA III predpristupni mehanizam podrži zemlje regiona sa ukupno 9 milijardi EUR u periodu 2021-27. god. od čega je preko 30 % ukupnih sredstava namijenjeno za zelenu tranziciju i dekarbonizaciju. Pored navedenog EU će obezbjediti i garantni fond od 20 milijardi EUR kako bi se smanjili troškovi finansiranja za javne i privatne investicije i smanjio rizik ulaganja za potencijalne investitore. Ovim bi se prvenstveno pokrenuo novi investicioni ciklus u zemljama regiona i obezbjedila podrška za povećanje konkurentnosti ekonomija, inkluzivni rast, održivo povezivanje i zelenu i digitalnu tranziciju.

Prema stavovima Evropske Komisije⁸ pristup bespovratnim sredstvima biće uslovljen napretkom zemalja u ispunjavanju ciljeva Zelenog plana za Zapadni Balkan, što ostavlja mogućnost da zemlje koje budu brže i efikasnije razvijale i implementirale svoje razvojne strategije imaju pristup značajnijim iznosima sredstava nego zemlje koje to ne čine.

Potpisivanjem Sofijske deklaracije o Zelenoj agendi⁹ u novembru 2020. godine zemlje regiona su se obavezale da će aktivno učestvovati i raditi na provođenju Zelenog plana za Zapadni Balkan i postići klimatsku neutralnost zajedno sa EU do 2050. god. Pri tome sve aktivnosti su fokusirane na pet nosilaca ili područja akcije i to:

- a) aktivnosti vezane za klimu, uključujući dekarbonizaciju, energetiku i transport;
- b) aktivnosti na uvođenju cirkularne ekonomije sa posebnim akcentom na otpad, recikliranje, održivu proizvodnju i efikasno korištenje sirovina;
- c) očuvanje i unapređenje biodiverziteta kako bi se zaštitilo i povratilo prirodno blago regiona;
- d) aktivnosti vezane za borbu protiv zagađenja vazduha, vode i zemljišta; i
- e) aktivnosti na razvoju održivih sistema proizvodnje hrane i održivih ruralnih područja.

⁸ Vidjeti više: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_20_1819

⁹ Vidjeti više: <https://www.rcc.int/docs/546/sofia-declaration-on-the-green-agenda-for-the-western-balkans-rn>

Project funded by:

Na ovaj način definisani su prioriteti djelovanja i trasiran je osnovni put kojim zemlje ZB-3, uz obilnu političku, finansijsku i tehničku pomoć EU i drugih multilateralnih organizacija, mogu da idu ukoliko žele da se ubrzano priključe novoj industrijskoj revoluciji i energetske, ekonomskoj i društvenoj transformaciji i saniraju posljedice pandemije.

3. Zaključci i preporuke

Borba sa klimatskih promjenama i potreba za ublažavanjem posljedica tih promjena, te potreba za saniranjem posljedica koja pandemija COVID-19 ostavlja na ekonomije, socijalno i društveno tkivo društva, dovela je do ubrzanog kreiranja i implementiranja nove vizije razvoja čiju glavnu osnovu čine čista, jeftina i svedostupna energija i očuvana i unaprijeđena zdrava životna sredina.

Suštinu nove društvene, razvojne i ekonomske paradigme, koja se trenutno odvija u svijetu, čine prije svega ubrzani proces dekarbonizacije svih sektora (prvenstveno energetike, grijanja i transporta), praćen istovremenim brzim tehničko-tehnološkim razvojem u domenu obnovljivih izvora energije, skladištenja energije, povećanja energetske efikasnosti i razvijanju novih poslovnih modela u oblasti energetike, transporta, cirkularne ekonomije i održive poljoprivrede. Čitav ovaj proces podržan je sveopštom digitalizacijom i inovacijama u gotovo svim domenima ljudskog djelovanja.

Zemljama Zapadnog Balkana pružena je šansa da se priključe ovim procesima i stvorene su bazične političke, tehničko - tehnološke i ekonomske pretpostavke da uđu u proces ubrzane tranzicije.

Iskustva iz dosadašnjih tranzicija¹⁰ pokazala su da je uspješna tranzicija gotovo nemoguća ukoliko nije opštedruštveno iskomunicirana i prihvaćena, te vođena od strane domaćih učesnika uz participaciju svih aktera društva.

Stoga je otvaranje širokog društvenog dijaloga, uz participaciju svih zainteresovanih aktera, osnovna pretpostavka uspješnosti razvoja novih razvojnih strategija i njihove implementacije.

S obzirom da u svakoj tranziciji dolazi do preraspodjele društvene i ekonomske moći, suštinski je važno da svi društveni akteri vide svoju ulogu u procesu, mogu procijeniti svoje troškove i koristi od procesa, te sagledati na koji će način teret tranzicije biti pravično raspoređen.

Dekarbonizacija čini prvu i najvažniju kariku procesa zelene tranzicije i oporavka od posljedica pandemije i stvara platformu za ekonomski razvoj na novim osnovama. Zemlje ZB-3 su u energetske sektoru jako zavisne od proizvodnje električne energije iz uglja te je stoga pred

¹⁰ Tranzicija autoritarnog u demokratski poredak te komandne u tržišnu ekonomiju.

njima prvi i prioritetni zadatak da se jasno opredijele i definišu datum kada prestaju sa korištenjem uglja za proizvodnju električne energije¹¹.

Jasno i obavezujuće utvrđivanje datuma prestanka proizvodnje uglja stvara osnove da se može pristupiti izradi strategija i planova postepenog napuštanja uglja, izradi programa pravedne tranzicije i razvoju i implementaciji novih modela ekonomskog razvoja regiona koji su trenutno zavisni od uglja. Svako izbjegavanje i kalkulisanje sa definisanjem prestanka korištenja uglja neminovno će dovesti do toga da će se proces odvijati neplanski, stihijno i pod uticajem isključivo tržišnih faktora, što neminovno vodi vrlo ozbiljnim ekonomskim i socijalnim posljedicama po regione i lokalne zajednice zavisne od proizvodnje uglja.

Pored definisanja datuma izlaska iz uglja, drugu važnu komponentu dekarbonizacije čini ubrzan razvoj novih proizvodnih kapaciteta iz obnovljivih izvora energije i to prvenstveno sunca i vjetra, kao najjeftinijih i isplativijih izvora koje je moguće brzo izgraditi, te segmenta u kojem je moguće kreirati veliki broj novih održivih radnih mjesta.

U ovome, pored investitora spremnih da novac investiraju u ovaj segment, poseban značaj sa stanovišta ekonomije ima i stvaranje uslova za proizvodnju električne energije za vlastite potrebe. Omogućavanjem da potrošači električne energije sami proizvode električnu energiju za svoje potrebe, a eventualni višak proizvedene energije plasiraju u sistem¹², ubrzava se proces dekarbonizacije, smanjuje se potreba za izgradnjom novih velikih komercijalnih kapaciteta, aktiviraju se sredstva građana i privrede, kreiraju nova radna mjesta i zanimanja, a kroz uštede koje se stvaraju zbog manjih troškova energije, pozitivno utiče na povećanje tražnje za drugim robama i uslugama, te utiče na smanjenje energetske siromaštva.

Kada su u pitanju ZB-3 zemlje najbolji rezultat trenutno u ovom segmentu ima Srbija koja je pokrenula novi investicioni ciklus u komercijalnim obnovljivim izvorima energije te je kroz vrlo efikasnu zakonsku i podzakonsku regulativu i subvencije stvorila uslove za ubrzan razvoj obnovljivih izvora namijenjenih vlastitoj potrošnji. Istovremeno je Crna Gora, po nešto drugačijem modelu, preko svoje elektroprivrede stvorila preduslove za razvoj proizvodnje za vlastitu potrošnju. Bosna i Hercegovina nažalost još tapka u mjestu i po ovom pitanju.

Ključni faktor za ubrzavanje zelene tranzicije predstavlja i uvođenje sistema oporezivanja emisija CO₂. Oporezivanjem emisija daju se jasni ekonomski signali energetskim, privrednim i industrijskim akterima u kojem pravcu društvo želi da ide, obeshrabruje se nastavak poslovanja po sadašnjem modelu, podstiču ulaganja u energetske efikasnost i dekarbonizaciju procesa

¹¹ Srbija i BiH nisu utvrdile kad prestaju s proizvodnjom električne energije iz uglja dok je Crna Gora najavila da bi to moglo biti 2035.god.

¹² Eng. prosumer.

proizvodnje, stvaraju uslovi za čistiju životnu sredinu i prikupljaju sredstva koja čine značajan izvor za finansiranje procesa dekarbonizacije, pravedne tranzicije i za zaštitu i unapređenje životne sredine.

Nažalost i ovde zemlje ZB-3 kasne za okruženjem. Crna Gora je, istina, donijela zakon o oporezivanju CO₂ koji tek treba da uđe u implemetaciju, dok u slučaju Srbije i BiH nema čak ni ozbiljnih najava kada bi se to moglo desiti.

Kada su u pitanju ostale grupe aktivnosti ili područja djelovanja definisana Sofijskom deklaracijom o Zelenoj agendi zemlje ZB-3 čine tek prve početne korake.

Stoga pred zemljama ZB-3, opterećenim posljedicama pandemije na ekonomiju i društvo, te ozbiljnim strukturnim problemima, manifestovanim kroz devizni deficit, deficit štednje i fiskalni deficit, stoji ozbiljan generacijski izazov da ekonomski, a time i društveni točak razvoja, okrenu u pravom smjeru.

Kako se bude više izlazilo iz pandemijskog razdoblja, razvojna politika bi trebala biti više „deirana“ tj. usmjerena na 6D: digitalizaciju (umjetna inteligencija, računalstvo u oblaku, blockchain, Internet stvari (IOT), virtualna stvarnost i proširena stvarnost), dekarbonizaciju, demokratizaciju, decentralizaciju i depozitizaciju (uvođenjem novih finansijskih instrumenata mehanizama i institucija usmjerenih na što veće mobiliziranje štednje) te dijasporiziranost (radi privlačenja svih vidova njenog kapitala).

Zelena tranzicija je jedinstvena šansa koja se pruža zemljama ZB-3 da u postpandemijskom razdoblju uklone temeljne neravnoteže kroz nove razvojne politike okrenute strani ponude tj. usidrene za politiku produktivnosti zasnovanu na novim tehnologijama, inovacijama i svim onim mogućnostima koje nova razvojna paradigma pruža.

Svako oklijevanje ili odugovlačenje procesa, zasnovano na kratkoročnim političkim ili ekonomskim interesima, koštaće daljeg ekonomskog, socijalnog, društvenog pa i civilizacijskog zaostajanja sa vrlo izvjesnim negativnim posljedicama.

Glavni način prevladavanja institucijskog deficita i postizanja ubrzanja ekonomskog rasta je *osiguranje proizvodnje dobrih ideja kao i odbacivanja loših ideja*. Dobre ideje trenutno dolaze iz okruženja jer trajne mehanizme za proizvodnju dobrih ideja još uvijek nismo uspostavili.

Ukoliko Zeleni oporavak i tranzicija nije dobra ideja, postavlja se pitanje imamo li kakvu drugu dobru ideju?

Project funded by:

Reference

Domazet, A., Domljan, V., Peštek, A. i Hadžić, F., 2020. Održivost emigracija iz Bosne i Hercegovine. Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung BiH.

European Commission (EC), 2021a. Economic Reform Programme of Bosnia-Herzegovina. Brussels, 22.4.2021.

European Commission (EC), 2021b. Economic Reform Programme of Montenegro. Brussels, 22.4.2021.

European Commission (EC), 2021c. Economic Reform Programme of Serbia. Brussels, 22.4.2021.

Fiskalni savet (FS), 2021. Ocena Predloga rebalansa budžeta Republike za 2021. godinu. 20 april 2021.

International Monetary Fund (IMF), 2021a. Serbia: Concluding Statement of the Mission for the 2021 Article IV Consultation and a New Policy Coordination Instrument (PCI)

International Monetary Fund (IMF), The World Economic Outlook (WEO) database. April 2021.

Rifkin, J., 2011. The Third Industrial Revolution. New York: Palgrave Macmillan. Available at https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/5086400/mod_label/intro/epdf.pub_the-third-industrial-revolution.pdf

World Bank, 2021a, World Development Indicators.

World Bank, 2021b, Data, Digitalization, and Governance. Washington, D.C.: World Bank

World Bank, 2021b. Migration and Remittances Data.

Project funded by:

